

Отримано: 13 березня 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 12 березня 2018 р.

e-mail: jyljademjanec@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-112-114

Попойлик Ю. Д. Лексико-семантичні особливості лексеми *Бог* у поетичному дискурсі ХХ століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 112–114.

УДК 811.161.2: 211: 82-1: 821.161.2

Попойлик Юлія Дмитрівна,

Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСЕМИ БОГ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена експлікації образно-сміслових найменувань Бога в поетичних текстах письменників ХХ століття (Богдана-Ігоря Антонича, Василя Стуса, Івана Драча). У статті виділено домінуючі лексико-семантичні групи номінацій на позначення Бога, їхні синонімічні номінації, образно-сміслову типологію, фразеологічні лінгвоєдиниці; подано класифікацію номінативних конструкцій за стрижневим номеном-репрезентантом.

Ключові слова: поетичний дискурс, найменування, лексико-семантична група, лексема, сакральне.

Попойлык Юлия Дмитриевна,

Ивано-Франковский национальный медицинский университет, г. Ивано-Франковск

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСЕМЫ БОГ В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ХХ ВЕКА

Статья посвящена экспликации образно-смысловых наименований Бога в поэтических текстах писателей ХХ века (Богдана-Игоря Антонича, Василия Стуса, Ивана Драча). В статье выделены доминантные лексико-семантические группы номинаций для обозначения Бога, их синонимические номинации, образно-смысловая типология, фразеологические лингвоєдиницы; представлена классификация номинативных конструкций по стержневому номену-репрезентанту.

Ключевые слова: поэтический дискурс, наименование, лексико-семантическая группа, лексема, сакральное.

Yulia Popoilyk,

Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk

LEXICAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF THE LEXEME GOD IN THE POETIC DISCOURSE OF XX CENTURY

The article is devoted to explication of figurative-semantic denominations of God in the poetic texts of writers of XX century (Bohdan-Ihor Antonych, Vasyl Stus, Ivan Drach). In the article, we have distinguished the dominant lexical-semantic nomination groups for designation of God, their synonymic nominations, figurative-semantic typology, phraseological linguistic units and presented the classification of nominative constructions by the core naming unit.

In fiction works, names are represented as exponents of idiolect and individual outlook of the writers. Poetically-oriented texts interpret nominations with preserved religious meaning, but this meaning additionally has everyday-life content, pertaining to a certain period of time. Nominative structures reflect a change of the Christian world model and mental opinions under the influence of cultural-social development.

The author's view of the world through addressing phrases, phraseological and metaphorical units represents transformational features of nominations. In texts God is mostly observed in the monotheistic interpretation, He is often called as God the Father.

Key words: poetic discourse, denomination, lexical-semantic group, lexeme, sacral.

Складне соціально-політичне становище України в контексті історичних подій радянського режиму наклало обмеження розвитку релігії та сакральної сфери світосприйняття загалом. Категорія сакрального є важливим складником відображення колективної підсвідомості, сформувала ціннісно-образну систему конкретного культурного періоду.

Дослідженням сакральної лексики у творах письменників ХХ століття займалися мовознавці: Ю. Браїлко (назви Бога, Богородиці в українській поезії ХХ століття), І. Дмитрів (християнська символіка в поезії письменників західної України міжвоєнного періоду ХХ століття), М. Ільницький (релігійні мотиви в поезії Богдана-Ігоря Антонича), А. Ковтун (лексичне значення релігійних лексем у поезії Василя Стуса), В. Сулима (біблійні концепти в поезії ХІХ–ХХ ст.) та ін.

На думку І. Бетко, «на межі ХІХ–ХХ ст. українська поезія як органічна складова загальноєвропейського літературного процесу пережила спалах чи не найвищого інтересу до Біблії за весь новий період» [1, 37–38]. У такому контексті актуальним є дослідження лексеми *Бог*, яка широко відображена у поетичних текстах українських майстрів слова ХХ століття. Поетичні твори зорієнтовують на емоційно-оцінне сприйняття прочитаного, відображають мовну картину світу, культурні орієнтири, світобачення авторів. Сакральна проблематика стала актуальною в поетичних збірках Богдана-Ігоря Антонича, Василя Стуса, Івана Драча, у яких широко репрезентовані саме найменування Бога. Бог Отець є наскрізним сакральним образом поетичних творів письменників. Доцільним буде виділити лексико-семантичні групи на позначення Господа.

Лексико-семантична група *«цар»* передає своє значення через контекстуальне наповнення поетичних творів: Його чути в шумі вітру та морських бурхливих піл, / всюди, всюди є – *Великий та Єдиний*; / та найбільший Він серед убогих стін / і в молитві дитини [4, с. 94]; благословляв на труд і піт / нас *Пан-Господь* [7, с. 264]. Бог розуміється як цар, який залишив земному світу свої закони, заповіді, молитви: Я знаю інші вірші; / хоч не додержують вимог, / є від тамтих не гірші. / *Пісні, що їх диктує Бог* [4, с. 103]. У полікомпонентній зертальній конструкції передане значення *«цар всього світу»*: *Пане тиші й реву бур, Настройнику дня і ночі, / Сонячної Правди не пізнаємо ніколи вже?* [4, с. 103]. У складній синтаксичній конструкції поєднані Божі імена з різнотипною семантикою: *Пане барв і звуків, запаху квіток і шуму хвиль* / в кожній речі Ти *Калагамія*

(калагатія – моральна досконалість – Ю. П.), Ти *Добро й Краса*, / для усього ти *мета, найбільший, недосяжний шпиль* / О приди *Всесильний Творче*, злинь до нас, немов роса! [4, с. 103] (цар + втілення різнотипних чеснот + божественний + творець).

Поетичні тексти фіксують семантичні групи зі значенням «творець». Розуміння Господа як творця світу і всього, що його наповнює, творця, який бачить усе існуюче: *Творче сотні місяців, мільона зір, / Майстре осяйної музики етеру*, (етер-ефір-чисте повітря) / променями сонця сходить твій спокійний зір / в найчорнішу душу й в найчорнішу з всіх печеру [4, с. 103]; Але квітам досить миті / досить долі, досить часу / досить їм життя і смерті – / всього *Бог* їм дав сповна [7, с. 338] (значення «творець світу флори»). Метафорична структура *акорд космічної гармонії довкола* [4, с. 103] позначає Бога як частину світобудови і її творця. Значення «творець» розгортається контекстуальним наповненням за додатковою семантикою «помічник»: *все, що маємо – / Бог дарував* [7, с. 259].

У структурі поетичного дискурсу номінація *Бог* часто набуває значень «божественний», «всемогутній»: *Прасвітлий; Праєдиний; Мужчина не відчув святого доторку / Всесильної Господньої десниці* [5, с. 208] (всемогутній + святий). Функціонують полікомпонентні моделі, що зберігають ознаки займенникових складносурядних речень: *Той, що сонце звільнює від ночі криг* [4, с. 160] (божественний + всемогутній); *Той, що із долоні кидає вітри* [4, с. 159] (божественний + всемогутній); *Той, що гасить ночі й світить свічі днів, / Моїми вас усіх благословить руками* [4, с. 159] (божественний + всемогутній); *Той, що створює й винищує світи* [4, с. 159] (творець + всемогутній). Всемогутність Бога підтверджується метафоричними конструкціями: Слухаймо великого концерту, як увечорі / на *фортепіано світу – кладе долоні Бог* [4, с. 88]. Деякі номінації на позначення Бога набувають символічного звучання й позначають закінчення існування життя: *Вже Бог кладе мене, / мов скрипку, до футляра* [4, с. 90].

Господь іменується особовим займенником *він* у поєднанні з іменником *гармонія* як вказівкою на рівність, баланс, у всьому світі: *Великий Господь. Він – кожній речі мелодію дає, / Він – гармонія, він – акорд музичний. / Він – камертон, що строїть серце твоє, / Він – Звук Досконалий, Величний* [4, с. 95]; О серце, заспівай йому похвальну псалму. / *Він єдиний Бог величний. / Натхнення вітер гне душі моєї пальму. / Він є в усіх акорд музичний* [4, с. 117]. Імена Бога ототожнюються з музичними інструментами, вказуючи на його божественність, досконалість.

У поетичних збірках Б.-І. Антонича «Книга Лева», «Зелена евангелія», «Велика гармонія» простежується єдність Бога з природою, філософсько-релігійне розуміння Господа, що детермінується взаємодією сакрального з побутовим.

У поетичних творах Божі ознаки доповнюються значенням «батько», яке здебільшого позначає Господа як батька всього світу. Лексема *отець* наявна у звертальній структурі молитви: Причинивши двері, / колінкую: *Отче ти наш!* [7, с. 134]; Шепоче тихо: *Отче наш, / еси на небеси, – помилуй!* [7, с. 233]; Дай мені вод цих у душу, / Хай я цю муку розрушу, / Тугу розрошу – / Сліз в тебе прошу, / Втіш мене, *Отче!* (батько + контекстуальне значення «помічник») [6, с. 424].

Лексико-семантична група номінації *Бог* «милосердний» виражена переважно контекстуальним значенням різноструктурних лексем у формі звертань і відображає прохання до Господа, надію, каяття: А ти мене, *Господи Боже*, прости [7, с. 200]; Прости ж їм, *Боже*, встид, / і відпусти їм гріх [7, с. 343]; про Тебе, *добрий Боже*, мріє кожне людське серце [4, с. 116]; *Надто щедрий / був Бог для нас* [7, с. 201]. Значення Божого милосердя розширюється метафоричними структурами із додатковою семантикою «помічник»: *Господи, помилуй / від безсили слова* [4, с. 116]; Світ живе добром / *Господній благ* [7, с. 322].

Значення Бога як помічника виражене в поєднанні з іншими лексико-семантичними групами, а також незалежно від них: Усюди щастя, радість, сміхи, / мов юність вічно є ще. / Здається, що *сам Бог з утіхи / собі в долоні плече* [4, с. 107] (як «той, що дарує радість»); *Боже*, не лігості, – люгості, / *Боже*, не ласки, а мсти, / дай розірвати нам пута ці [7, с. 307] («помічник» у структурі анафори).

Поряд із позитивно-оцінним значенням «помічник» функціонує негативне, протилежне із мотивами зневіри: *Немає Господа на цій землі: / не стерпів Бог – сперед очей тікає, / аби не бачити нелюдських кривд* [7, с. 316]; Голосить Галя. Криком промовляє / і полум'я розпуки розпукає, / а *Пан-Господь* – і дивиться, й мовчить [7, с. 339] (із прямим значенням «цар»); *Бо жодної надії не маю в Бозі / і порятунку жодного – нема* [7, с. 226]; *Ти надто щедрий, Боже, – стільки жаху / вергаєш на мале моє життя* [7, с. 218] (переносне значення «помічник»).

Перелічені семантичні групи доповнює значення «спаситель», яке виражене непрямыми номінаціями в контекстуальному вимірі: *Тож і мовлю: порятуй, / мій Господи* [7, с. 361]; *Як воду в шклянці, пронеси / свою з дитячих літ подобу, / як припочаток свій і спробу / сказати: Господи, спаси...* [7, с. 229].

Поетичні тексти засвідчують функціонування номінацій зі значенням «носії прославлення». Бог оспіваний у молитвах, похвальних піснях: *Співай, душе моя, похвальну псалму Богу <...>*; *Співай, душе моя, могутню пісню Богу* [4, с. 117].

Поетичні тексти фіксують конструкції зі збереженням язичницького значення Бога, в якому поєднуються світ природи й божественний світ з інтерпретацією Бога як «того, хто карає, знищує»: *Зелений бог рослин і звірів* [4, с. 292]; *Зелений бог буяння й зросту / зітре на попіл мої кості* [4, с. 293]. Номінаціям притаманна значеннева трансформація, що протиставляє позитивно-оцінні Божі якості негативним: В краю потворнім є *потворний Бог – / почвар володар і владика люти* [7, с. 317].

Номінація *Бог* знаходить вираження в ряді фразеологічних одиниць із різною семантикою:

- радість, подяка: *І вже ні неба, ні землі – / лиш ти, одна моя надія, / і та не жевріє – чорніє / в опротивітій імілі. / Та дякувати Богу – вдвох* [7, с. 163];

- застереження, побажання уникати чого-небудь: *Борони Боже!*; *Що ви кажете? Хай нас Бог хоронить!* [4, с. 307]; *Ви, нею марячи, зазнайте скрух і скрух / і най вас Бог, і най вас Бог боронить* [7, с. 308] (повторення з метою підсилення емоційної напруги); *Господи, не доведи!* [7, с. 156]; *Бога не гніви* [7, с. 287];

- повчання: *звірай свій крок за словом Бога – / і попри смерть і попри жах* [7, с. 254];

- розуміння сили Бога: *Як Бог дасть* [4, с. 370]; *Краю мій, в Бога за пазухою, нема вже слів для проклять!* [5, с. 169];

- прохання в структурі молитви чи звичайної розмови: *Єдину, коротку хвилину / балакати з Богом... сам на сам.* [4, с. 97]; *Заради Бога. / Не дивіться. / Ні про що не питаєте* [7, с. 375];

- надія на майбутнє життя: *Що буде завтра? Дасть Біг день і хліба* [7, с. 161];

- допомога: так сумовито виграють на дрибну, / *хоч Господа на допомогу клич* [7, с. 273];

- страх перед Господом: *Та не бажаю передсіння раю, бо я знаю: / страшна, страшна це річ живим упасти в руки Бога* [4, с. 87];

- безвихідність, невіршуваність ситуації: І як зліпити половинки, / з'єднати як – сам Бог не зна [7, с. 173];
- покарання за допомогою персоналізованого значення: *Бий мене, сило Божя, бий* [4, с. 348];
- фраземи як вставні сполуки задля підсилення очікуваного сказаного чи вже відомого, наявного, існуючого: Ну, *ради Бога*, Соломіє, вийди! [5, с. 127]; Ну, *хвала Богу*, / Богородчани вже далеко за нами! (Богородчани – місто в Івано-Франківській області – Ю. П.) [4, с. 330]; *І – слава Богу*. / *І слава Богу*, бо іде / нова доба, нова надія [7, с. 90] (повторення номінативних компонентів з метою емоційного підсилення); *Слава Богу*. / що ані слова жоден не сказав [7, с. 277]; Чи, може, – *Господи, прости* – / людське життя – мана? [7, с. 177] (вставна сполука для підсилення думки, вираження сумніву). Номінація *Бог* функціонує в конструкції на підтвердження чого-небудь: *Йй-богу*, вам не знати горя [7, с. 145]; Сито, затишно і, *йй-богу*, не вбого, / Розпаношисто їм із Олею [5, с. 287].

Поетичні тексти засвідчують часте виживання лексеми *Бог* у структурі вигуків чи звертальних конструкцій. За спостереженням Ю. Браїлко, більшість мовних засобів, що підсилюють експресію та емоційність теоніма-звертання характерна для жанру християнської молитви, такі мотиви широко використовуються в ліриці В. Стуса [2, с. 100]. Підсилення емоційного напруження номінації характерне і для творів Б.-І. Антонича та І. Драча: *О милосердний Господи* [7, с. 298] (зі значенням «милосердний»); *О Боже*, дай, щоб я в змаганні / стояв, мов скеля, серед орд [4, с. 92] (із прихованим значенням «помічник»); *О Боже праведний*, важка доука – / сліпорожденним розумом збагнуть [7, с. 119] (значення розчарування, суму); Бо переслідує крізь морок, / ще крок, ще крок, мене поцілить / мій друг найкращий і мій ворог / найзавзятіший, *Боже милій!* [4, с. 168] (зі значенням страху, розпачу); *Боже мій*, / що я накоїла, що вдіяла нещасна! [4, с. 365] (зі значенням розчарування, докору); Вознось мене, *мій Боже*, чи карай, / та тільки знай, що син я в тебе – добрий [7, с. 186]; Далекими шляхами я шукав тебе, *мій Боже* [4, с. 92] (значення радості чи розпачу). Присвійний займенник *мій* вказує на бажання наближення до Бога, розуміння його як всемогутньої субстанції, що може як допомогти, так і покарати. Лексема *Господь* функціонує як вставний, звертальний компонент на позначення страху: *Господи*, ще якого лиха нанесуть! [4, с. 312].

Звертання, прохання до Бога спрямовані не в молитві, а у звичайній побутовій розмові: *Боже*, чи ти знаєш, як нам віри треба, / більше, як насущного, черствого хліба [4, с. 98]; Дякую, *Боже*, за мить торжества [7, с. 250]; *Боже*, дуже прошу – / не забори од мене, що моє, / і не додай того, чого не праг я [7, с. 170]. Лексема *Бог* у структурі звертання може передавати й іронічне ставлення, зневіру: Дай, *Боже*, хоч біди якої, / коли ні краю, ні коня / і долі дай – та злої! злої! – / нехай донищує до пня! [7, с. 231].

У текстах поетичного дискурсу переважно не розділена спрямованість звертань до Бога Отця чи Бога Сина, більшою мірою вони маніфестують Бога Отця, але все ж уживаються номінації на позначення *Ісуса Христа*. Як зазначає І. Дмитрів, «Б.-І. Антонич часто використовує символічні імена Бога, які не лише вказують на одну з осіб Пресвятої Трійці, а містять цілий пласт біблійної історії. Б.-І. Антонич, йдучи за традиційно догматичним богослов'ям, сприймає Христа як світло для світу» [3, с. 44]. Найчастіше номінації позначають Христа як божественного сина Бога і земної жінки, спасителя, помічника світу: *Єгова, Син, Христос, Господь Бог, Дитя Боже, Ісус Христос*: устами чорними від пилу, що їхні губи припорошить, моління шлють *Христу* [4, с. 122] (помічник); Темряви година, / зорі жовтим зерном. / Йде із серцем *Сина*, / що пробите терном [4, с. 105] (син земної жінки); Лиш сонце нам услід / з мхар дивиться на світ, / немов *Христос* з ікони [4, с. 300] («божественний» у порівняльній конструкції); Ми, *Господи Боже*, давно вже ошукані віком, знебули, / заживши, як блазні, прикраси – тернового твого вінця [7, с. 203] (спаситель).

Однокомпонентні номінації у поєднанні з особовим займенником *ти* та метафоричними структурами вказують на позитивні якості Ісуса Христа й заперечують негативні: *Ти не гнів, Ти не грім, Ти не кара*, / тільки *спів*, тільки *дім доброти та пробачення звук*. <...> *Ти не ніч, Ти не темінь* для нас. / *Ти для віч вічне світло, по темряві рання просвіта*. / *Ти не скрегіт і не дисонанс*, / *Ти акорд дзвінокдзвонний, єдина гармонія світа*, / *Ти пісня сонця і ясного дня*: / *Боже Ягня* / *Ти не біль, ти не міль, що гризе*. / *Ти любов*, *Ти нам знов до душі радість ллеш, добрий Боже*. / *Ти потіха, ти лік на все зле* [4, с. 113–114] Складна синтаксична конструкція поєднує семантичні значення «радість», «милосердний», «спаситель», «божественний», «чоловіколюбний».

Поетичні тексти Б.-І. Антонича, В. Стуса, І. Драча відтворюють сакральну проблематику на тлі тогочасних суспільно-історичних подій. Поетичний дискурс відзначається національно-патріотичними мотивами, на які накладається рецепція сакральних образів. Тексти письменників частково переосмислюють сакральне розуміння Бога – від християнського до побутового. Поетичні твори засвідчують розуміння Бога, яке спроектоване на тло історичних подій. Лексема *Бог* є результатом трансформації дійсності у мовомисленні українських поетів. Це і зумовило вибір матеріалу дослідження. Саме у творах цих українських митців найповніше передане бачення Бога періоду ХХ століття, що доводить велика кількість лексем.

Номінація *Бог* під впливом культурного наповнення, розширює свої семантичні та смислові рамки, подає національно-культурний вимір, особливості сакральної картини світу у мовомисленні українців.

Список літератури:

1. Бетко І. П. Рецепція Біблії в українській поезії / І. П. Бетко // Слово і час. – 1993. – № 9. – С. 31–41.
2. Браїлко Ю. Лексема *Бог* в ономастичному просторі Стусової поезії : семантико-стилістичний аспект / Ю. Браїлко // Філологічні науки. – 2014. – № 17. – С. 98–104.
3. Дмитрів І. І. Символіка Пресвятої Трійці у «Великій гармонії» Б.-І. Антонича / І. І. Дмитрів // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство. – 2011. – Вип. 4(2). – С. 42–49.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Антонич Б.-І. Вибрані твори / Упорядн. Д. Ільницький. – К. : Смолоскип, 2012. – 872 с.
2. Драч І. Ф. Анатомія блискавки : вибрані твори / Упоряд. В. Брюгген. – Харків : Фоліо, 2002. – 509 с.
3. Молитва небо здіймає вгору : Антологія української християнської віршованої молитви ХІХ – початку ХХІ століть / Упоряд. Г. В. Баран. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 1056 с.
4. Стус В. Вибрані твори / Упорядн. Д. Стус. – [2-е вид.] – К. : Смолоскип, 2014. – 872 с.